

Michel Maffesoli: Rytmus života. Variácie o postmodernom imaginárne

Vydavateľstvo SOFA, Bratislava, 2006, prvé vydanie, 184 s.

Napriek vyše desaťročnej intenzívnej spolupráci medzi slovenskou sociológiou a francúzskym sociológom Michelom Maffesolim až v minulom roku sa podarilo vydať prvý preklad knihy tohto veľmi originálneho sociológa postmodernity. (Preklad Zuzana Prochádzková, odborný garant prekladu a predhovor doc. PhDr. Dilbar Alijevová, CSc.) Hoci už skôr vyšla v českom preklade jeho staršia kniha *O nomádstve. Iniciačné potulky* (prvé francúzske vydanie v roku 1997, v češtine v roku 2002), do slovenčiny bola ako prvá preložená takmer novinka. V čase prekladania to bola ešte stále Maffesoliho posledná kniha (vydaná bola v roku 2004), no veľmi plodný autor v čase uvedenia slovenského vydania *Rytmus života* stihol v Paríži predstaviť verejnosti už svoju ďalšiu novinku – *Znovuzačarovanie sveta. Etika dneška* (Le reenchantement du Monde. Une Ethique de Notre Temps).

To, že je na Slovensku dostupná jedna z jeho najnovších a v rámci jeho diela zároveň neskorších kníh, má však dva zásadné dôsledky. Ako uvádza v predhovore Dilbar Alijevová, kniha v istom zmysle predstavuje bilancovanie doterajšej tvorby autora. Sú v nej v podstate všetky témy, ktorým sa postupne venoval v predchádzajúcich tematicky zameranejších knihách. V tomto ohľade je *Rytmus života* syntetizujúcou prácou. Druhým znakom takejto bilancujúcej knihy je jej viac teoretický a abstraktný charakter. Pre čitateľa, ktorý doteraz nečítal žiadnu z predchádzajúcich kníh Michela Maffesoliho, alebo nemá základné poznatky o jeho koncepcii, môže byť náročnejším dostať sa k jadrú jeho „epistéme“. Alebo môže zjednodušene preberať jedinečným spôsobom a veľmi kontextuálne definované pojmy, akými sú napríklad kmene, nomádstvo, obyčajné poznanie, sociálna logika, tieň, citlivý rozum, orgiastika, vrenie a podobne. A nielen tieto ne všedne používané pojmy na mnohých miestach vytvárajú niečo ako zamlčaný predpoklad jeho argumentácie. Časté citovanie vlastných starších kníh, nefrankofónnemu čitateľovi v podstate neznámych a nedostupných, nie vždy pôsobí dostačujúco na porozumenie zásadných prvkov charakterizujúcich postmoderný svet. Čítanie Maffesoliho kníh všeobecne, nielen tejto novinky, je druhom prieniku do veľmi jedinečného sveta s vlastným slovníkom, obrazmi a zdrojmi inšpirácie. Našťastie zložitosť u nás netradičného myšlienkového sveta je vyvažovaná používaním množstva príkladov z každodenného života a množstvom metafor, ktoré sprístupňujú autorov svet.

Najviac však k porozumeniu širšieho kontextu a významu tejto knihy prispieva úvodná štúdia Dilbar Alijevovej. Tým, že sa vydavateľ rozhodol vložiť do knihy aj podrobnú teoretickú štúdiu o knihe a autorovi, sa podarilo vrátiť sa k bezdôvodne zanedbanej tradícii pomáhať čitateľom učiť sa rozumieť nie najjednoduchším myšlienkovým konštrukciám. Myslím, že práve táto úvodná štúdia je zatiaľ to najlepšie, čo bolo ku koncepcii Michela Maffesoliho v českom a slovenskom jazyku zverejnené. Umožňuje totiž aj nahliadnuť do kuchyne, v ktorej Maffesoli pripravuje svoje knihy. Pohľad do zákulisia odкрýva tematickú a metodologickú pluralitu, ktorá je základnou ideou výskumného Centra pre štúdium aktuálneho a každodenného CEAQ. Okrem toho Alijevová robí niečo ako tlmočnicu medzi paradigmami, keď pre slovenskú, stále predovšetkým pozitivisticky zameranú sociologickú obec, tlmočí princípy „chápajúcej“ sociológie na francúzsky spôsob. V tejto súvislosti sa nedá obísť ani to, že úvodná štúdia je dielom sociologičky, ktorá do slovenskej sociológie nielenže Michela Maffesoliho ako sociológa postmodernity uviedla a pravidelne pozývala, ale zabezpečila aj vytvorenie inštitucionalizovanej spolupráce s parížskou Sorbonnou, na ktorej Michel Maffesoli pôsobí. Jedným z výsledkov tejto dlhodobej spolupráce je práve aj preklad knihy *Rytmus života*. A precíznosť prekladu sa podarilo zabezpečiť pravdepodobne aj s jej nezanedbateľnou pomocou.

Knihy nie je veľmi jednoduchým čítaním. Nie kvôli štýlu alebo jazyku, ktorý možno otvorene označiť ako neexaktný (alebo zhovievavo ako esejistický), ale aj kvôli množstvu v našom intelektuálnom priestore neznámych či už zabudnutých intelektuálnych zdrojov. Okrem toho orientáciu v intelektuálnych zdrojoch sťažuje odborová pestrosť. S menami, ako sú G. Durand, H. Arendtová, M. Cassé, E. Cioran, M. Heidegger či G. Steiner sa v sociológii na Slovensku stretávame len zriedka alebo vôbec nie. Pre Maffesoliho sú však aj spolu s rôznymi variantmi psychoanalýzy (S. Freud, C. G. Jung) bohatým zdrojom inšpirácie. No keďže s týmito prístupmi, podobne ako aj s dedičstvom sociologických klasikov (najmä Durkheima, Webera a Simmela), pracuje veľmi pružne a nedogmaticky, dokáže ukázať silnú nadčasovosť a nadodborovosť množstva myšlienok a autorov, ktorých v našom intelektuálnom svete pri písaní sociologických textov alebo pri výskume už len zriedka prakticky využívame ako zdroj inšpirácie. Druhým rizikom, podobným neexaktnosti je, že kniha je napísaná v jazyku obrazov a metafor, častokrát akoby účelovo provokatívnych. No to je zároveň aj jej silnou stránkou. O to silnejšie totiž provokuje predstavivosť a útočí na bežné spôsoby pohľadu na všednú realitu. Inak povedané, metafory nám umožňujú hovoriť práve o tej časti nášho spoločenského života, ktorá nie je podriadená, alebo nezodpovedá racionálnemu a systematizovanému

mysleniu. Otvára nám svet do ďalších bežne neviditeľných zákutí. V tomto je Michel Maffesoli spôsobom písania konzistentný so svojimi zásadami. „Myslenie je zaujímavé len vtedy, keď je nebezpečné, keď predstavuje nebezpečenstvo pre spokojne pradáuce ustálené názory, slúžiace ako základ pre všemožné „expertízy“, ktorými sa sýti moc. Všetko sú to len hlučné táraniny, rozbušný žargón, ktorý má nahradiť myslenie.“ (s. 25)

Písať recenziu na túto knihu je veľmi zložitá. Už aj preto, že práve spomínaná úvodná štúdia Dilbar Alijevovej je najprimeranejším návodom, ako a prečo vôbec knihu čítať. Alternatívou voči predstaveniu knihy, prípadne k spochybňovaniu jej argumentov môže byť testovanie jej tvrdení či vystavenie jej interpretácie našej miestnej skúsenosti a reflexii. A to tak, že koncepciu vytvorenú na základe premýšľania o živote západoeurópskych spoločností budeme porovnávať s tým, čo je súčasťou každodennosti v spoločnostiach, ktoré sú označované ako postkomunistické. Aby bol postup metodologicky korektný, nie je primerané proti jazyku obrazov a metafor Maffesoliho klásť tvrdé štatistické údaje a tak testovať, či má, alebo nemá pravdu. Platnosť, primeranosť a inšpiratívnosť jeho myšlienok v stredoeurópskom rámci môžeme overovať využitím optiky a nárokov, ktoré používa sám autor. „Nič to, že môžeme vzbudiť nesúhlas a zášť, dôležité je dodržať intelektuálne nároky, ktoré sme si stanovili: proti samočinnému mechanizmu abstraktných ideí a konvenčných analýz zaviesť nový, stereoskopický prístup, viesť vystihnúť zároveň tie najbláznivejšie sny a prízemný pragmatizmus, veci, ktoré sú a vždy boli základnou charakteristikou toho, čo Montaigne s istou nehou nazýva našou „človečinou“.“ (s. 24) Takže je možno vysvetľovať aj človečinu u nás Maffesoliho perspektívou?

V knihe je veľa odvážnych tvrdení, veľa výziev na konfrontáciu s intelektuálnym konformizmom vo vede a s túžbou potvrdzovať svoje predstavy o sociálnom poriadku. Takmer každá kapitola začína útokom na zaužívané spôsoby myslenia v súčasných spoločenských vedách. „Treba vzdorovať konformizmu, ktorý sa obmedzuje na reči o tom, čo by podľa jeho vkusu malo byť, alebo čím by mala byť morálka. A zároveň sa podriaďovať, čo je znak invencie, tej tvorivej schopnosti privádzať na svet (*in venire*) to, čo je.“ (s. 25) Veľmi nástojčivo v celej knihe odmieta potvrdzovať „čo by malo byť“ – vo vede, v politike, v morálke a neustále nájde na nutnosti hovoriť o tom, „čo je“. Spôsobom, ako sa ubrániť aj túžbe po konformite s myslením Michela Maffesoliho, môže byť práve pozorovanie jeho intelektuálneho sveta. Paradoxného, ako je aj na paradoxe postavená jeho argumentácia. Paradoxnosť je prítomná vo všetkých témach, s ktorými v knihe pracuje a ku ktorým sa neustále vracia. To, čo sa nedá na prístupe Michela Maffesoliho prehliadnuť, je jeho optimistický prístup k súčasnosti. Nie je to však sama zo seba vyrastajúca súčasnosť, ale prítomnosť hlboko zakorenená v premenlivom prúde histórie. Takto považuje aj každé individuálne vedomie len za súčasť väčšieho dejinného vedomia. Preto si aj dovoľuje spochybňovať základné axiómy súčasných spoločenských vied. To, čo je v iných, aj postmoderných koncepciách považované za príklad sociálneho rozkladu a anomickosti, je v knihe M. Maffesoliho prezentované ako odpútanie sa zo zväzujúceho „epistému“ moderny. Túžba po zmene alebo striedaní, myšlienková, teritoriálna alebo aj partnerská promiskuita, fixácia na prítomnosť a oddávanie sa pôžitkárstvu tými najbizarnejšími spôsobmi, nič z tohto nedefinuje ako príznaky ľudských úchyliet alebo bezvýchodiskového či zavrnutiahodného smerovania ľudstva. Dokonca aj prežívanie vnútornej (existenciálnej) prázdnoty je cestou, akou môže jednotlivec spoznať svoju skrytú alebo aj odvrátenú tvár.

Rozpad veľkých ideológií a vízií budúcnosti považuje tiež za jeden z prejavov, akým sa súčasný človek zmieruje so sebou samým a so svetom. K tomuto všetkému prichádza na základe pozorovania a prejavov súčasného sociálneho života, kde je vidieť rastúcu túžbu ľudí po mediálnych obrazoch, po silných emocionálnych vzruchoch, po dobrodružstve alebo aj po obyčajnej a takmer až nezaujímavej všednosti. Všade vidí a odкрýva rastúcu tendenciu ku kolektivizácii, túžbu splynúť s druhými. Hoci odmieta moderné kritické a kritizujúce myslenie, neodmieta metodologické východisko vizionára moderny R. Descarta. Od neho sa Maffesoli nechť inšpirovať k metóde, akou poznávať svet a podobne ako Descartes nabáda k stretávaniu a rozprávaníu sa s ľuďmi z rôznych pomerov a rôznych pováh a k zaznamenávaniu ich skúseností. Cieľom takejto „chápajúcej“ sociológie nemá byť hľadať skryté, ale zaoberať sa vecami, ktoré sa samy ponúkajú.

Prvým porovnaním Maffesoliho knihy s našou realitou môže byť pohľad na časovosť rozpadávajúcej sa moderny a súčasnosti, takzvanú postmodernú podobu prežívania času. Za základ moderny považuje orientáciu na budúcnosť. Oproti tomu by vraj súčasnosť mala byť zameraná na prítomnosť, na prežívanie sily prítomného okamihu. Ďalším znakom strácajúcej sa moderny by mala byť ideológia práce a produktivizmu. „Je nutné aspoň v krátkosti pripomenúť, ako sa postupne zvyšoval dôraz na produkciu, konštrukciu a aktivizmus, jedným slovom na prácu chápanú ako realizácia jednotlivca a realizácia spoločnosti.“ (s. 39) Dôsledkom toho malo byť to, čo sa označuje ako zasahovanie do prírody. Odmietnutím tohto koristníckeho vzťahu k prírode by mala byť súčasná zvýšená ekologická citlivosť. Zasahovanie do prírody vraj totiž

vystihuje dravú šelmovskú stránku človeka, ktorý sa považuje za vládcu a vlastníka prírodného a sociálneho prostredia a hodlá ovládnuť všetko, čo ho obklopuje. Všetko mu musí ísť k ruke, všetkým je možné manipulovať. Keď sa však pozrieme, s akým politickým programom sa dostali k moci posledné vlády v postkomunistických krajinách, hádam s výnimkou Českej republiky, sme akoby v najhlbšej moderne. Sme stále akoby ovládaní ideológiou „progresivismu“ a drancovania prírodných zdrojov. S touto ideológiou moderny je spojená aj predstava vedy a postoja k životu v iných sférach, ktoré sú druhom kazateľstva. Názorným príkladom môže byť rastúci dôraz na praktickú užitočnosť vedy a jej efektivitu či riešenie politických problémov.

Celkovo možno zhrnúť, že Maffesoliho charakteristiky moderného sveta, toho, ktorý je už akože minulosťou rozvinutého sveta, sú akoby o postkomunistickej súčasnosti. Stále si tu pestujeme poznanie, ktoré „je vo svojej podstate bojachtivé, vo svojich triviálnych podobách netolerantné, ale vždy presvedčené, že koná v záujme najvyššieho dobra iných. Takéto hľadanie Dobra a Pravdy pritom výstižne charakterizuje „kazateľského ducha“ mnohých pozorovateľov a aktérov spoločnosti, podľa ktorých myslieť či konať dobro možno len vtedy, ak máme v úmysle zmierniť útrapy jednotlivca či skupiny, vytýčiť smer a stanoviť ciele, a teda nevyhnutne myslieť a konať namiesto tých, za ktorých chceme prebrať zodpovednosť. A v tom práve spočíva to legitímne, inštitucionálne „totalitárne násilie“, ktoré sa neustále naháňa za neistým preludom hypotetickej „Božej obce“ či inej dokonalej spoločnosti.“ (s. 40) A nielen veda a politika u nás je stále akoby moderne progresivistická. Dokonca aj mladá generácia, ktorá je podľa Maffesoliho hlavnou nositeľkou hedonistického ducha prežívania pôžitkov tu a teraz, je na súčasnom Slovensku akoby z iného sveta. Akoby sa u nás moderná individualizácia a túžba po autonómnej identite ešte len drali k slovu. Práve cez prejavy túžob a praktického rozhodovania sa mladých. Zavedená dôchodková reforma je jedným z prejavov kalkulujúceho rozumu, odkladajúceho raj do vzdialenej budúcnosti. Podobne návrat konzervatívnych hodnôt v podobe snov o usadenej rodinke, bývajúcej vo vidieckom alebo prímestskom rodinnom domčeku, nezodpovedajú postmodernej túžbe po dobrodružstve. Posilňovanie politických a mocenských pozícií cirkvi v štáte, teda posilňovanie stability a hierarchie len ťažko možno považovať za prejavy postmoderného vrenia.

Je teda táto kniha vôbec o Slovensku? Na prvý pohľad nie. No z iného uhla pohľadu práve všetky tieto prejavy zmeny našej spoločnosti môžu byť v súlade s Maffesoliho koncepciou. S jeho akcentom na dôležitosť afektov a túžob, ktoré sú vyvolávané obrazmi. Veľmi zjednodušene by sa dalo povedať, že vzdialený úspech, farebné a ligotavé obrázky usmiatych a spokojných dôchodcov, obrazy usmiatej rodiny v malom domčeku na predmestí, mediálne prezentovaná sila rituálov tradičných náboženstiev, televízne seriály o živote ľudí, ktorí dokážu zápasíť so životom či reklamy na značkové oblečenie, toto všetko vytvára prítlačivé a veľmi prítomné obrazy pôžitku. Pri ich prijímaní dochádza k prežívaniu a výmene afektov a vášní, k ich premene alebo zosilňovaniu. Aj pri nich vzniká sociálne puto a ako vidieť na vášnivých diskusiách o politických „reformách“, ich vášnivá obhajoba je obhajoba snov. Práve to sú aj odpovede Michela Maffesoliho na otázku, čo drží ľudí pohromade. Čo je tou základnou socialitou a tmelom spoločného života? „Primkýname sa k druhým na základe spoločného vkusu, pôvodu, spoločných snov a príbehov či mýtov. Primkýname sa aj k spoločnému územi, prírode či krajine. To je tá základná socialita, na ktorej má veľký podiel nevedomie, samozrejme nevyslovené, ale aj priznané imaginárno. Je to len iný spôsob, ako hovoriť o tej tvrdošijnej vôli k žitiu, ktorá spôsobuje, že aj napriek všemožným krízam, zmenám hodnôt, nehovoriac o politických či ekonomických obratoch, spôsobom napospol záhadným, život pretrváva, a že sa s jeho premenlivými rozmarmi vždy napokon vyrovnáme.“ (s. 35) A hoci sa na prvý pohľad môže zdať, že mládež sa u nás vzdáva intenzívneho a pôžitkárskeho prežívania prítomnosti, v podstate práve množstvo obrazov, v ktorých sú sny obsiahnuté, umožňujú prežívať snenie tu a teraz.

To, že sa mení spoločnosť z modernej na postmodernú, sa prejavuje zmenou imaginárna. Nová sociálna koherencia nie je nečasová a ani nie až taká sústredená do budúcnosti. Podľa Maffesoliho sa opiera o imaginárno zakorenené v dávnej kolektívnej pamäti, v súčasnosti je viditeľná najmä u mládeži a v jej každodennom živote. Aj v našom prostredí je práve u mladých vidieť fascináciu starobylosťou – staroslovanskými a keltskými kultami, záujmom o historický šerm, o folklór, ale aj o letné brigády pri rekonštrukcii zrúcanín hradov a kostolov. Aj takýto druh obrátenia sa k minulosti je podľa Maffesoliho znakom postmoderného prezentizmu. „To je práve to, nad čím sa musíme zamýšľať: ten hlboký význam nezmyselnosti života, tá *významovosť*, ktorá sa nepremieta do budúcnosti. Societálna sila, ktorá sa už nestotožňuje s mýtom pokroku a s ním spojenými emancipačnými teóriami, ale čerpá svoju „výživnú miazgu“ z vlastných koreňov a z prírody, ktorá je pre ňu materským lonom aj ochrannou schránkou.“ (s. 42) Pri pozorovaní bežných, ale aj sviatočných praktík súčasnej mladej generácie na Slovensku je v podstate vidieť citlivosť na „kolektívneho ducha“ či na intenzívnejší vzťah k druhému, veľmi podobnú tej, ktorá existuje aj v západných spoločnostiach.

Špecifickou črtou spomenutej postmodernity ako rodiacej sa „epochy“ je totiž návrat komunitného ideálu. Ide o komunity zakorenené v reálnych či virtuálnych priestoroch, ktoré možno provízórne označiť pomocou metafory „kmeňa“ zjednoteného okolo akéhosi nečasového „tu“. (s. 71) V konkrétne zasadenom imaginárne sa odohráva ľudský život a príbeh. Myseľ aktérov má podľa Maffesoliho napríklad tendenciu vyzdvihovať to, čo je transsubjektívne, intersubjektívne. Slová kmeňa sú všetkým možným, len nie individuálnym. „Slová banality, slová skandované v rytme rapu, sladkasté slová populárnych piesní, zaužívané slová veľkých televíznych obradov, to všetko sú rituálne formulky zabezpečujúce sociálnu koherenciu. Majú symbolickú rozpoznávaciu funkciu, ktorá uľahčuje zapojenie do určitého telesa. Majme toľko jasného úsudku a uznajme, že prítomnosť takéhoto imaginárna znamená, že sme viac myslení, než myslíme sami za seba.“ (s. 72) Pri využití fenomenologického prístupu k svetu, ktorý navrhuje Maffesoli ako najprimeranejší nástroj „chápania“ súčasného sveta, je vidieť, že prejavy postmodernizácie, najmä medzi mladými, sú prítomné aj u nás. Množstvo názorných príkladov je takto v súlade so základným rámcom Maffesoliho koncepcie.

No ani pri stotožňovaní sa so sociológiou života sa nedá obísť poznámka o niekoľkých slabinách prekladu. A keďže je kritika súčasťou moderného, teda vylučujúceho myslenia, bude to viac poznámka ako výčitka. Vyznávač postmoderného vzťahu k druhému, rozvíjajúci si empatiu aj k prekladateľovi aj k čitateľovi, je zástancom zrozumiteľného vysvetľovania a používania slov z jazyka „kmeňa“. Používať pre poznanie označenie vedenie nemusí byť vždy úplne jednoznačne vyložiteľné. Kto sú držitelia vedenia? Tí, čo vládnu, alebo poznajú? Hoci sú v istých prípadoch tieto dve slová považované za synonymá, slovo poznanie je bližšie k slovu poznať a teda aj k mysleniu, zatiaľčo vedenie je možné stotožniť aj s riadením a mocou nad druhými. Na niektorých miestach sa v slovenskom texte vynárajú štruktúry pôvodných francúzskych viet, napr. „ak chceme skutočne myslieť toto vrenie“ (s. 37), „to, čo Frankfurtská škola nazýva kultúrnou industriou“ (s. 40), „sociálne puto je „stále menej cerebrálne““ (s. 45) alebo slovných spojení – „valorizácia krajiny alebo proxémie“ (s. 41), „osobné implikácie“ (54), čím tieto krkolomne použité slová znejasňujú inak veľmi precízne a citlivo spracovaný preklad. No a až do očí môže biť ľudom odchovaným na teórii Maxa Webera posunutie významu jeho originálnej tézy o odčarovaní sveta. Aj keď Weber často hovoril o očarení, v tom prípade mal na mysli predovšetkým očarenie vodcom alebo charizmatickou autoritou. V prípade vzťahu k svetu hovoril o zakliatí alebo odkliatí či začarovaní a odčarovaní. Použitie pojmu znovuočarovanie, ako je v preklade (s. 82, s. 168 a inde), by v podstate znamenalo, že svet je v súčasnosti očarený. Napríklad naším hedonizmom. Svet však získal opäť čaro, obsahuje tajomstvo, záhady, teda svet má čaro. Svet je opäť začarovaný a my sme ním opäť očarení. Svet pravdepodobne nie je nami očarený, ale čaro, teda tajomno je v ňom. „Vo chvíli, keď prevláda existenciálne *nomádstvo*, musí ako ozvena odpovedať intelektuálne blúdenie, uprednostňujúce otázky pred odpoveďami.“ (s. 26) Aj preto sú tieto reflexie knihy Michela Maffesoliho, úvahy nad prekladom a nad vzťahom jej obsahu ku každodennosti slovenskej „proreformnej a reformujúcej sa spoločnosti“ skôr len otázkami.

Miroslav Tížik